

ARAB, INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI "SHIFOKOR" OBRAZINING PAREMIOLOGIK TALQINI

Paremiological Interpretation of the "Doctor"
Image in Arabic, English, and Uzbek Languages

**Nozima
ABDULLAYEVA,**
Toshkent davlat shar-
qshunoslik universi-
teti tayanch
doktoranti

Annotatsiya. Arab, ingliz va o'zbek tillaridagi shifokor (tabib, shifokor, physician, doctor, surgeon) obrazini ifodalovchi paremiologik birliklarning semantik va madaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda maqollar ijobiy, salbiy hamda neytral (diniy-konseptual) baholash mezonlari asosida guruhlandi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, uch xalq paremiologiyasida shifokorga nisbatan munosabat faqat kasbiy faoliyat emas, balki jamiyatning axloqiy, diniy va madaniy qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, shifokor obrazi, tabib, physician, doctor, semantika, qiyosiy tilshunoslik.

Abstract. The semantic and cultural features of paremiological units representing the image of a physician (tabib, doctor, physician, surgeon, طبيب) in Arabic, English, and Uzbek languages have been comparatively analyzed. In the study, proverbs were classified according to positive, negative, and neutral (religious-conceptual) evaluation criteria. The findings demonstrate that in the paremiology of the three nations, attitudes toward physicians reflect not only their professional activities but also the moral, religious, and cultural values of society.

Keywords: paremiology, image of a physician, tabib, physician, doctor, حَكِيم, طبيب, semantics, comparative linguistics.

Kirish. Maqollar deyarli barcha xalqlar hayotida iste'molga tayyor holda ishlatiladigan nutq birliklaridir. Ularning ma'nosi ba'zan kontekstda tushunilsa, ba'zida anglashilmay qoladi. Ayniqsa, inson salomatligiga bevosita aloqador bo'lgan tibbiyot hodimlari ya'ni shifokorlar haqidagi maqollar ma'no xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Maqolada tadqiq qilinadigan o'zbek, ingliz va arab tillaridagi shifokorlik kasbiga oid maqollar har uch tilda ham o'xshash ham farqli ma'nolarga egadir.

Maqollar ma'nosini ochib berish ya'ni ularning semantikasidan avval semantika nimani o'rganishi bo'yicha tilshunoslarning ayrim fikrlari keltirilishi joizdir. Semantika atamasiga izoh berar ekan, A.Kruz semantika tilning tizim sifatidagi barqaror ma'no resurslarini o'rganishini aytadi. [A. Cruse, 2006:2.] U semantikani 3 turga ajratadi: grammatik semantika:

E-mail: nozima.anvarxonovna@gmail.com

ORCID ID:
0009-0004-6160-8252

Yetib kelgan/ Received:
14.07.2026
Qabul qilingan / Accepted:
09.09.2026

grammatik vositalar orqali ifodalanadigan ma'nolarni o'rganadi: Men kitobni o'qidim; leksik semantika– so'zlarning ma'nolarini tadqiq qiladi: do'ppi – o'zbek milliy bosh kiyimi, leksik/lug'aviy ma'nosi: avra-astarli, ko'pincha qavima, pilta urilgan, tepa, kizak va jiyakdan tarkib topadigan guldor yoki gulsiz, to'garak yoki to'rtburchak shakldagi bosh kiyimi [E.Begmatov, D:676]; tarixiy– diaxron semantika– ma'nolarning vaqt davomida qanday o'zgarishini o'rganishdan iboratdir.

Demak, maqollar semantikasi ajralmas bir tizimda o'rganiladi va u grammatik qo'shimcha va mustaqil so'zlarga ajratib tahlil qilinmaydi.

A.Krikman hozirgacha qo'llanilgan yoki nazariy jihatdan tasavvur etilishi mumkin bo'lgan maqollar semantikasini o'rganishga oid barcha yondashuvlarni uchta asosiy turga ajratadi. Ushbu yondashuvlar dastlabki axborotning tabiati, undan foydalanish usullari hamda olinadigan tavsiylarning xususiyatlari (qamrovi va ishonchlilik darajasi) bilan bir-biridan farqlanadi.[Krikman A. 1974:3-5]

1."Sof semantik" (virtual, kontekstdan xoli) yondashuv. Mazkur yondashuvda boshlang'ich axborot sifatida faqat maqol matnlarining o'zi olinadi (ularning ma'nosi yoki qo'llanishiga doir bevosita izohlar e'tiborga olinmaydi). Bu yondashuvda maqollar faqat ularning matni asosida, tashqi kontekst va qo'llanish holatlaridan mustaqil ravishda semantik jihatdan tahlil qilinadi.

2. Pragmatik-semantik yondashuv (aktual, kontekstga bog'liq yondashuv) Bu yondashuvda maqol matnlari gap sifatida emas, balki nutqiy ifoda sifatida qaraladi hamda ular faqat o'zining aktuallashtirilgan qo'llanilishi doirasida tahlil qilinadi. Ya'ni, maqollar ularni yuzaga keltirgan aniq verbal (og'zaki) yoki moddiy (vaziyatli) kontekst bilan bog'liq holda o'rganiladi. Bunda vaqt, makon, til, ijtimoiy muhit va boshqa omillar qat'iy hisobga olinadi.

3. "Sintaktik-semantik" yondashuv. Ushbu yondashuv vakillari qatoriga maqollarni semantik qiyoslash, ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash, shuningdek, har bir maqolni alohida talqin qilish (yoki qo'llash) hamda semantik tavsiflash bilan shug'ullanuvchi barcha xususiy yondashuvlarni kiritish mumkin. Ideal holatda sintaktik-semantik yondashuv muayyan xalqning, hattoki undan ham kengroq xalqaro paremiologik fondning butun maqollar tizimini yagona tasnif yoki tipologiya shaklida semantik jihatdan tavsiflashni maqsad qiladi. Berilgan maqollar barcha yondashuvlarda o'rganiladi. Chunki ularni alohida ajratib tahlil qilish ma'no-mazmunini to'liq ochib bermaydi.

Shifokor inson salomatligini saqlash bilan bog'liq eng muhim ijtimoiy kasblardan biri bo'lib, uning obrazi turli xalqlar paremiologiyasida alohida o'rin egallaydi. Maqollarda shifokor nafaqat kasb egasi, balki tajriba, bilim, mas'uliyat, fidoyilik, iqtisodiy manfaat, kasbiy xato va insoniy munosabatlarning ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli shifokor haqidagi maqollarni aksiologik-semantik jihatdan tasniflash turli xalqlarning tibbiyotga va shifokor shaxsiga munosabatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi o'zbek, ingliz va arab tillaridagi shifokor obrazining ijobiy va salbiy semantik baholanishini aniqlash hamda ularning lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tipologik, semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Paremiologik birliklar ularning baholovchi semasi asosida ijobiy, salbiy va neytral guruhlariga ajratildi.

Muhokama va natijalar. 1. Shifokor obrazining ijobiy baholanishi

Uchala tilda ham shifokorning tajribasi, kasbiy mahorati va mas'uliyati yuqori qadriyat sifatida baholanadi.

O'zbek maqollarida haqiqiy tabib kasallikni o'zi boshidan kechirgan, hayotiy tajribaga ega inson sifatida tasvirlanadi. "Dard ko'rgan – tabib", "Kim tabib? – Boshidan o'tgan tabib!" kabi

maqollar empirik tajribani kasbiy bilim bilan tenglashtiradi. “Kasalni habib emas, tabib tuzatar” maqoli esa kasbiy malakaning hal qiluvchi ahamiyatini ta’kidlaydi.

Ingliz maqollarida shifokor bilim, professionallik va mas’uliyat timsolidir. “Honour a physician before thou hast need of him” maqoli shifokorni oldindan qadrlash zarurligini bildirsa, “A good surgeon must have an eagle’s eye, a lion’s heart, and a lady’s hand” maqoli ideal jarrohning hushyorlik, jasorat va noziklik kabi fazilatlarini mujassamlashtiradi. “The best doctors are Dr Diet, Dr Quiet, and Dr Merryman” hamda “Kitchen physic is the best physic” maqollari profilaktik tibbiyot va sog‘lom turmush tarzining ustuvorligini ifodalaydi.

Arab maqollarida esa jasorat, sabr va kasbiy sharaf ustun turadi. “قوة و جامد قلب تحتاج الجراحة” jarrohlik kasbining ruhiy barqarorlikni talab qilishini bildiradi. “المشروط قبل العزيمة” maqolida davolanishda bemorning iroda kuchi birlamchi omil sifatida talqin qilinadi. “نفسه طبيب واحد كل” va “نفسه حكيم واحد كل” maqollari esa insonning o‘z salomatligi uchun javobgarligini ta’kidlaydi.

2. Shifokor obrazining salbiy baholanishi

Salbiy guruhdagi maqollar har uch tilda ham kasbiy xato, ochko‘zlik, bemorning noshukrligi hamda tibbiyot imkoniyatlarining cheklanganligini aks ettiradi.

O‘zbek paremiologiyasida “Avom tabib ofati jon”, “Yomon tabib jon olar” maqollari malakasiz shifokorning xavfini ifodalaydi. “Bemor sog‘aysa, tabibni unutar” maqolida insonning noshukrligi tanqid qilinadi. “Kasal jonning harakatida, tabib pulning” maqoli esa shifokorning moddiy manfaat orttirishga moyilligi haqidagi xalqona tanqidni aks ettiradi.

Ingliz maqollarida salbiy baholash ancha keng rivojlangan. “Physicians kill more than they cure”, “The doctor is often more to be feared than the disease”, “One doctor makes work for another” kabi maqollar shifokorlarning kasbiy xatolari va o‘zaro tanqidini ifodalaydi. “A physician is an angel when employed, but a devil when one must pay him” hamda “He is a fool who makes his physician his heir” maqollarida iqtisodiy manfaat va manfaatlar to‘qnashuvi tanqid qilinadi. “Death defies the doctor” va “A deadly disease neither physician nor physic can ease” maqollari esa tibbiyotning mutlaq qudratga ega emasligini ko‘rsatadi.

Arab maqollarida ham iqtisodiy manfaat va ijtimoiy tengsizlik asosiy mavzulardan biridir. “يقبض الدكتور و يشفي ربنا” maqolida shifo Allohdan, haq esa shifokordan degan xalqona qarash ifodalanadi. “المدادوي جميل ينسي و العليل يطيب” maqoli bemorning noshukrligini aks ettiradi. “مجبرب أسأل” maqolida esa ayrim holatlarda tajribali insonning maslahati shifokor maslahatidan ustun qo‘yiladi.

3. Neytral va diniy-konseptual maqollar

Mazkur guruhdagi maqollar shifokorni ijobiy yoki salbiy baholamaydi, balki davolanishning falsafiy va diniy mohiyatini yoritadi.

O‘zbek tilidagi “Bemor tuzalgisi kelsa, tabib o‘z oyog‘i bilan kelar” hamda “Dard arigisi kelsa, tabib o‘z oyog‘i bilan kelar” maqollarida bemorning ichki tayyorgarligi va taqdir omili muhim deb qaraladi.

Arab tilidagi “الشافي هو ربنا و يداوي الطبيب” maqoli esa shifokorni faqat vosita sifatida talqin qiladi. Mazkur paremiologik birlikda haqiqiy shifo manbai Alloh deb e’tirof etiladi. Shu bois uni ijobiy yoki salbiy baholash emas, balki diniy-konseptual guruhga kiritish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek maqollarida shifokor ko‘proq tajribali va fidoyi inson sifatida tasvirlanadi, salbiy baholash esa asosan malakasiz tabiblarga qaratilgan. Ingliz paremiologiyasida esa shifokor faoliyatiga nisbatan tanqidiy munosabat kuchliroq bo‘lib, tibbiyotning

chegaralari, iqtisodiy manfaat va kasbiy mas’uliyat keng yoritiladi. Arab maqollarida diniy dunyo-qarash ustun bo‘lib, shifokor Allohning irodasini amalga oshiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, bemorning shaxsiy mas’uliyati va irodasi ham muhim qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Yuqorida tadqiq qilingan uch tildagi “shifokor”ga oid maqollar soni quyidagicha aniqlandi:

1.O‘zbek tilida:

Avom tabib ofati jon.

Bemordan seskangan tabib tabib emas.

Bemor tuzalgisi kelsa, tabib o‘z oyog‘i bilan kelar.

Bemor sog‘aysa, tabibni unutar.

Dard arigisi kelsa, tabib o‘z oyog‘i bilan kelar.

Dard ko‘rgan– tabib.

Yomon tabib jon olar.

Kim tabib? – Boshidan o‘tgan tabib!

Tabib tabib emas, dard ko‘rgan/boshidan o‘tkazgan – tabib.

Kasal kamaysa tabib kasal bo‘lar.

Kasalni habib emas, tabib tuzatar.

Kasal jonning/jinning harakatida, tabib – pulning. [Бердиёров Х., 1984й, 12/54/65/84 б.]

[Jo‘rayeva B. 2023y, 7/28 b.]

2.Arab tilida:

بمريض عليه ينقلب بطب يعمل اللي.

(Tabiblik bilan shug‘ullangan kishi kasal bo‘ladi. Tibbiyot bilan shug‘ullangan kishi kasallik belgilarini bilganligi uchun kasallikka duchor bo‘lishi mumkin. Xatto uning borligini tasavvur qilishi mumkin.)

الطبيب ببخت المريض طاب ان.

(Bemor tuzalsa tabibning omadidan. Bemorning sog‘ayishi tabibga mashxurlikdir.)

المداءوي جميل ينسي و العليل يطيب.

(Kasal odam tuzalib ketadi va tabibning mehribonligini unutadi.)

نقىر الفقير ابن و بتطيب عينه الطبيب ابن.

(Shifokor o‘g‘lining ko‘zi albatta tuzaladi, kambag‘alning o‘g‘li esa arzimas.)

يقبض الدكتور و يشفى ربنا.

(Xudo shifo beradi, doktor haqini oladi. Bemor sog‘ayib ketsa pulning ahamiyati yo‘q.)

الشافى هو ربنا و يداوى اطييب.

(Tabib davolaydi, robbimiz shifo beradi.)

الطبيب وجه اصفر البرتقال احمر اذا.

(Agar apelsin qizarsa, shifokorning yuzi sarg‘ayadi. Apelsin shamollashga qarshi bo‘lgan “S” vitaminiga boy . uni iste’mol qilgan kishi doktorga borishga ehtiyoj sezmaydi va doktorning rizqi/mijozi kamayadi.)

نفسه طبيب الواحد.

(Har bir kishi o‘zining tabibi. Ya’ni har bir kishi o‘z muammolarini boshqalarga nisbatan yaxshi biladi.)

أعصاب قوة و جامد قلب تحتاح الجراحة.

(Jarrohlik qattiq qalb va kuchli asabga muhtoj.)

المشروط قبل العزيمة.

(Jur’at skalpeldan oldin tuardi. Bemorga yashash istagi ustun bo‘lishi jarrohlik amaliyotiga kirishdan avval zarur bo‘lishi kerak.)

الدكتور مهنة الا بالفشخرة شيء كل

(Hamma narsada maqtancholik bor faqat doktorlik kasbidan tashqari.)

نفسه طبيب واحد كل

(Har kim o'zining shifokori.)

نفسه حكيم واحد كل

(Har kim o'zining shifokori. Hakim– avvallari shifokorga nisbatan aytilgan, ya'ni, u o'zining jismoniy va ruhiy shifokoridir chunki uning uchun nima yaxshi nima yomonligini o'zi yaxshi biladi.)

الدكتور علي يدور مكسورة دراعه اللي

(Kimning qo'li singan bo'lsa u shifokor izlaydi.)

طبيب تسأل لا و مجرب أسأل

(Tabibdan emas, boshidan o'tkazgandan so'ra.)

سالم اطلع و عالم رقبة في حطها

(Uni olimning bo'yniga qo'ying va sog'-salomat chiqing. Bu muammolarni o'z mutaxassisiga ya'ni olimlarga topshirishga chaqiriq bo'lib, toki ular to'g'ri yechimlarga vijdonan erishsin.)

أطبيب نفسي عيا طبيب يا للطبيب قول

(Taxminan, xalq qo'shig'idan parcha. Bu yerda kasal– bu davosi yo'q, ishqdan bemor bo'lgan kishi. Maqol romantik azob va hajrni anglatadi.)

[Ismoil D.M. 1993, 24/58/91].

[Ziyadna Solih, 2014, 7/13/86]

[Nasif Valid, 2011, 5/28/105]

3.Ingliz tilida:

Physician, heal thyself. (Tabib, avvalo o'zingni davola.)

He is a fool who makes his physician his heir (inheritor). (Shifokorini merosxo'r qilgan odam ahmoqdir, chunki shifokor uning o'limidan manfaatdor bo'lib qolishi mumkin.)

Honour a physician before thou hast need of him. (Shifokorni unga muhtoj bo'lishingdan oldin ham hurmat qil.)

No physician like a true friend. (Haqiqiy do'sdek tabib yo'q.)

A priest sees people at their best, a lawyer at their worst, but a doctor sees them as they really are. (Ruhoniy insonni eng yaxshi holida, huquqshunos eng yomon holida, shifokor esa uni qanday bo'lsa, shundayligicha ko'radi.)

Death defies the doctor. (O'lim shifokorga ham bo'ysunmaydi.)

A deadly disease neither physician nor physic can ease. (Og'ir dardni na shifokor, na dori yenga oladi.)

St Luke was a saint and a physician, and yet he died. (Avliyo Luka ham avliyo ham tabib edi, ammo u ham vafot etdi.)

If the doctor cures, the sun sees it; but if he kills, the earth hides it. (Shifokor davolasa, buni hamma/quyosh ko'radi; xato qilib o'ldirsa, uni yer yashiradi.)

One doctor makes work for another. (Bir shifokorning xatosi boshqa shifokorga ish topadi.)

The doctor is often more to be feared than the disease. (Ba'zan shifokorning o'zi kasallikdan ham qo'rqinchliroq bo'ladi.)

Physicians kill more than they cure. (Ba'zi shifokorlar davolagandan ko'ra ko'proq zarar yetkazadi.)

Leeches kill with licence. (Shifokorlar (qadimgi nomi "leech") qonuniy ravishda ham odamni o'ldirishi mumkin, degan kinoya.)

A young physician fattens the churchyard. (Yosh va tajribasiz shifokor qabristonni to'ldiradi.)

If you have a physician for your friend, tip your hat and send him to your enemy. (Agar shifokor do'sting bo'lsa, unga hurmat ko'rsat-da, dushmaningni davolashga yubor.)

Few lawyers die well, few physicians live well. (Kamdan-kam huquqshunos yaxshi o'ladi, kamdan-kam shifokor yaxshi hayot kechiradi.)

God heals, and the physician has the thanks. (Shifoni Xudo beradi, minnatdorchilik esa shifokorga aytiladi.)

A physician is an angel when employed, but a devil when one must pay him. (Shifokor davolayotganida farishtadek, haq to'lash kerak bo'lganda esa go'yoki shaytondek tuyuladi.)

Hide nothing from thy minister, physician, and lawyer. (Ruhoniydan ham, shifokordan ham, huquqshunosdan ham hech narsani yashirma.)

Every man is a fool or a physician. (Har bir inson yo ahmoq, yo o'zining tabibi bo'lishi kerak; ya'ni har kim sog'lig'i haqida yetarli bilimga ega bo'lishi lozim.)

A good surgeon must have an eagle's eye, a lion's heart, and a lady's hand. (Yaxshi jarroh burgutning ko'zi, sherdek jur'ati va ayolnikidek nozik qo'lga ega bo'lishi kerak.)

Surgeons cut, that they may cure. (Jarrohlarda davolash o'rniga/ uchun kesadilar.)

A surgeon experiments on the heads of orphans. (Jarroh tajribasini himoyasiz odamlar/ yetimlar hisobiga o'rttiradi, degan kinoyaviy mazmun.)

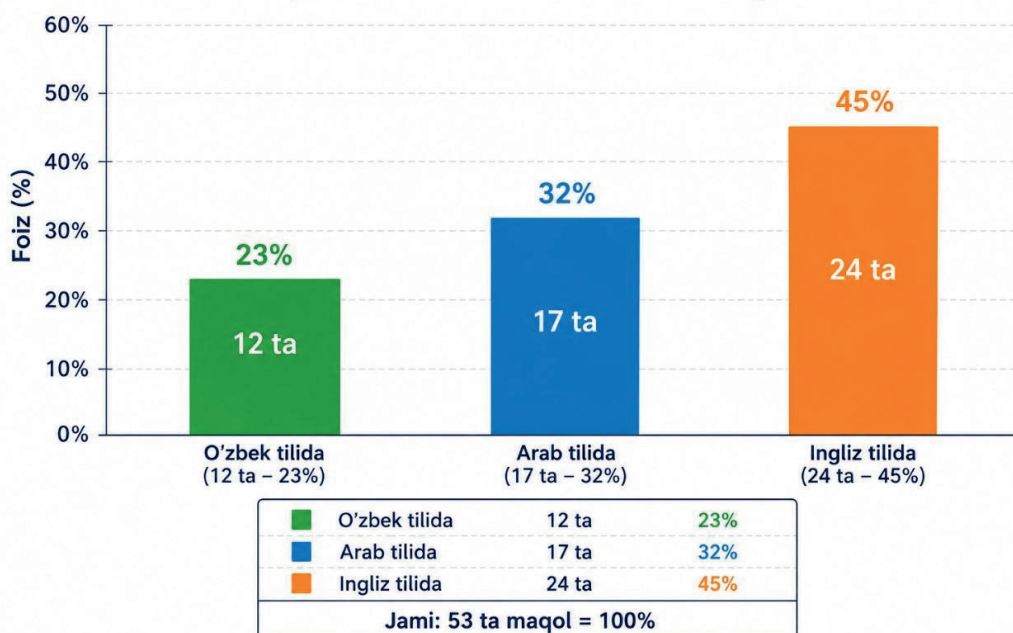
The best doctors are Dr Diet, Dr Quiet, and Dr Merryman. (Eng yaxshi tabiblar – to'g'ri ovqatlanish, osoyishtalik va xushkayfiyatdir.)

[Spik J., 2008-yil 5-nashr, 14/28/79/84/87p.]

[Ridolt R., 1995y, 45/46/79p.]

[Ferguson R., 2000, 216p.]

Maqollar soni va foizi (tillar bo'yicha)

Xulosa

Turli paremiologik lug'atlardan o'zbek tiliga taalluqli 12 ta, ingliz tiliga oid 24 ta va arab tiliga oid 17 ta shifokor mavzusidagi maqollar aniqlandi. Ular o'zaro taqqoslanib, semantik tahlil qilindi.

Tahlil natijalariga ko'ra, uch til paremiologiyasida shifokor obrazi ikki qutbli madaniy tizim asosida shakllangan. Ijobiy maqollarda shifokor tajriba, bilim, mahorat va fidoyilik timsoli bo'lsa, salbiy maqollarda malakasizlik, ochko'zlik, kasbiy xato va tibbiyotning cheklangan imkoniyatlari tanqid qilinadi. Arab paremiologiyasining o'ziga xos jihati shundaki, unda shifo manbai ilohiy qudrat bilan bog'lanib, shifokor faqat vositachi sifatida talqin qilinadi. Mazkur umumiylik va farqlar har uch xalqning tibbiyotga, kasb axloqiga hamda sog'liq konsepsiyasiga oid milliy-madaniy qarashlarini yaqqol namoyon etadi.

Adabiyotlar / References

1. Cruse A. *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh University Press. 2006. 2-b.
2. Begmatov E. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. D. Toshkent – 2020y. 676-b.
3. Krikman A. *On denotative indefiniteness of proverbs*. Estoniya, Tallin. 1974. 3-5 b.
4. Бердиёров Х., Р.Расулов, Ўзбек тилининг паремнологик лугати, қўлланма, – Т.: Ўқитувчи, 1984й. 12/54/65/84 б.
5. Jo'rayeva B. *"O'zbek xalq paremalarining sinonimik lug'ati"*. – T.: Kafolat print company, 2023y. 7/28 b.
6. Spik J., *"Oxford dictionary of proverbs"*. AQSH. – Oksford, 2008-yil. 5-nashr. 14/28/79/84/87p.
7. Ridolt R., *"English proverbs explained"*, – Angliya: Pan books, 1995y. 45/46/79p.
8. Ferguson R. *"The penguin dictionary of proverbs"*. – Angliya, 2000. 216p.
9. Ismoil D.M. *"مُعْجَمُ الْأَمْثَالِ الْعَرَبِيَّة"*, – Liviya: Bayrut, 1993. 24/58/91b.
10. Ziyadna Solih, *"موسوعة الأمثال الشعبية"* – Falastin, 1-nashr. 2014-yil. 7/13/86b.
11. Nasif Valid, *"أشهر الأمثال العربية"*, – Damashq, Qohira, 2011. 5/28/105b.

